

Mariola Walczak-Mikołajczakowa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu
mawal@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-8871-9738

Data przesłania tekstu do redakcji: 07.01.2019
Data przyjęcia tekstu do druku: 22.03.2019

Nowe stronice (nie)znanej historii **Диана Иванова, *История на новобългарския*** ***книжовен език*, Университетско издателство „Паисий** **Хилендарски”, Пловдив 2017, с. 519**

ABSTRACT: Walczak-Mikołajczakowa Mariola, *Nowe stronice (nie)znanej historii* (New Pages of the [Un]Known Story). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 16. Poznań 2019. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 357–364. ISSN 2084-3011

The article discusses the book by Diana Ivanova *История на новобългарския книжовен език* – a new textbook on the history of literary Bulgarian language. Starting from a discussion of terminology related to concepts *the Old Bulgarian and New Bulgarian language*, first presents the history of the scientific discipline as the history of the New Bulgarian literary language (*NBKE*), and then the textbooks used so far in the university didactics. It is necessary to indicate a new content of the discussed monograph, in which a significant novum is the different perception of the beginnings of *NBKE* and chapters on the activities of the literary society from Brasov and biblical translations into a language understandable to the reader in the 19th century.

KEYWORDS: literary Bulgarian language; New Bulgarian language; history of language; university didactic; textbook

Historia bułgarskiego języka literackiego jest zarazem długa i niezbyt długa. Jeśli wziąć pod uwagę, że język staro-cerkiewno-słowiański wyrósł z gwar bułgarsko-macedońskich okolic Sołunia, a oryginalne teksty powstawały na ziemiach bułgarskich już w IX wieku, należałoby traktować język bułgarski jako mający najdłuższą nieprzerwaną tradycję piśmienniczą w całej Słowiańszczyźnie. Jeśli jednak dokonać – tak jak to zwyczajowo robią Bułgarzy – podziału na język średniowiecznego piśmiennictwa i nowożytny bułgarski język literacki, to należy stwierdzić, że początki tego drugiego są zdecydowanie bliższe naszym czasom. Najczęściej doszukiwano się ich dopiero u schyłku XVIII wieku, a jeszcze częściej

w wieku XIX. Tak też postrzegali dotąd na ogół problem początków badacze zajmujący się historią nowobułgarskiego języka literackiego.

Uwagę na różnorodność stosowanej terminologii – a w konsekwencji także samego podejścia do materii języka literackiego – zwróciła Elżbieta Solak, nadając jednemu z rozdziałów swojej książki tytuł „NBKE – czyli ile jest języków bułgarskich?” (Solak, 2009, 56–77), w którym czytamy m.in.:

Obok neutralnego i uniwersalnego określenia *bălgarski ezik* w pracach językoznawczych o charakterze syntez oraz jako nazwy dyscyplin, tytuły podręczników itp. pojawiają się między innymi postaci *starobălgarski ezik*, *novobălgarski ezik*, *starobălgarski knižoven ezik*, *novobălgarski knižoven ezik*, (*săvremenen*) *bălgarski knižoven ezik*, *bălgarski knižoven ezik*. Jak łatwo zauważyć, multiplikacja jest pochodną zastosowania i kombinowania kwalifikatorów *staro-* vs *novo-* oraz *knižoven*. [...] postaci te stosowane są przede wszystkim jako etykiety, choć zjawiskiem powszechnym jest przypisywanie im znaczenia terminu (Solak, 2009, 56).

Historią rodzimego języka bułgarscy badacze zaczęli się interesować już na początku XX wieku (Цонев, 1919; Младенов, 1935), analizując bogactwo i dialektalną różnorodność jego leksyki, a także dokonując porównań z innymi językami indoeuropejskimi. Historia nowobułgarskiego języka literackiego (bo tak był on odtąd w pracach o charakterze syntetycznym najczęściej nazywany) jako samodzielna dyscyplina językoznawcza pojawiła się dość późno – w rezultacie zainteresowania uczonych ustaleniami Praskiego Koła Lingwistycznego dotyczącymi koncepcji języków literackich. Opublikowane w 1929 roku tezy szkoły praskiej znacząco wpłynęły na rozwój bułgarskiego językoznawstwa historycznego, ale obszerniejsze, przekrojowe prace na ten temat ukazały się dopiero w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, kiedy historia języka stała się dyscypliną akademicką wykładaną na bułgarskich uczelniach. Wtedy też, w głównej mierze z myślą o studentach, ukazały się: *Из историята на нашето езиково строителство* Lubomira Andrejczyna (Андрейчин, 1977), *Учебник по история на новобългарския книжовен език* Rusina Rusinowa (Русинов, 1980) oraz napisana przez wielu autorów, opracowana redakcyjnie przez Elenę Georgiewą, Walentynę Stankową i Stojana Žerewa, a wydana przez Bułgarską Akademię Nauk *История на новобългарския книжовен език* (*История*, 1989). W 1978 roku pojawiła się także publikacja uzupełniająca, niezbędna w dydaktyce, czyli

Христоматия по история на новобългарския книжовен език, do której wyboru teksów i ich opracowania dokonali Lubomir Andrejczyn, Wencze Popowa i Christo Purgew (Андрейчин, Попова, Първев, 1978). Zatem od czasu, gdy pojawiały się najczęściej wykorzystywane w dydaktyce opracowania, dzięki którym m.in. pojęcie *nowobułgarski język literacki* zyskało status terminu, minęło już ponad 30 lat. Jednocześnie w ostatnim trzydziestoleciu badania nad historią nowobułgarskiego języka literackiego znacznie się rozwinęły, czerpiąc z doświadczeń i metodologii innych nauk – takich jak socjolingwistyka, etnolingwistyka, dialektologia czy historia kultury – i poszerzając spektrum swoich zainteresowań o tematykę z różnych przyczyn nieobecną w przytaczanej tu literaturze.

Jednym z głównych obszarów dociekań bułgarskich (ale i obcych) badaczy był problem początków języka nowobułgarskiego, nieco arbitralnie ustalony przez autorów podręczników na rok 1762, w którym światło dzienne ujrzała *Historia słowianobułgarska* autorstwa mnicha Paisija Chilendarskiego, zawierająca ideowe podstawy odrodzenia narodowego. Wielokrotnie jednak wskazywano, że w zakresie innowacji językowych ważnych z punktu widzenia języka piśmiennictwa znaczącym etapem w rozwoju literackiego języka nowobułgarskiego był okres przedodrodzeniowy, czyli od XVII do połowy XVIII wieku. Dowiodły tego badania nad tzw. damaskinami, które wprawdzie pod względem tematyki kontynuują średniowieczną tradycję religijną, ale jednocześnie stanowią świadectwo wpływu języka mówionego (jego różnorodnych wariantów dialektalnych) na język bułgarskiego piśmiennictwa. Damaskiny zatem, jako teksty powszechnie znane, o szerokim zasięgu oddziaływania, przygotowały grunt pod zmiany, jakie miały nastąpić w języku pisanym, a w sposób przemyślany i zaplanowany zostać do niego wprowadzone w wieku XIX. Niestety, w akademickich podręcznikach wciąż nie znajdowało to należytego potwierdzenia. Nadal przekonywały one studentów, że tradycja cerkiewnosłowiańska jest czymś zupełnie odrębnym, damaskiny – mimo swego wyraźnego dialektalnego nacechowania – też nie mają wiele wspólnego z językiem nowobułgarskim, a pierwszych przejawów językowego *novum* należy doszukiwać się w twórczości Paisija Chilendarskiego, Sofroniusza Wraczańskiego, później zaś w dziełach Kiryła Pejczinowicza i Joakima Kyrzowskiego. Dopiero wydany w 1824 roku *Elementarz z rybą* Petyra Berona uznawano za książkę spełniającą większość wymagań stawianych

nowemu językowi. Przekonujemy się o tym, przeglądając zarówno akademicką chrestomatię z roku 1978, jak i wspomniane wyżej podręczniki, w których językowi wszystkich dzieł spisanych przed pierwszym dwudziestolecieciem wieku XIX poświęcano nie więcej niż 1/10 całości treści poszczególnych opracowań. Szczegółowo rozpatrywane zaś były idiolekty konkretnych pisarzy i publicystów epoki odrodzenia narodowego oraz przełomu XIX i XX wieku.

Trudu napisania nowego akademickiego podręcznika, uwzględniającego najnowsze ustalenia z zakresu historii nowobułgarskiego języka literackiego, podjęła się profesor Diana Iwanowa z Uniwersytetu im. Paisija Chilendarskiego w Płowdiwie (który zresztą jest wydawcą recenzowanej książki). Nazwisko badaczki jest dobrze znane bułgarystom, jest ona bowiem autorką ponad 350 prac naukowych (w tym 18 książek), z których większość jest poświęcona zagadnieniom z obszaru historii języka. Dobrze znane są przede wszystkim jej opracowania tekstologiczne, np. *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език* (Иванова, 2002) i dotyczące problematyki językowej poruszanej w bułgarskiej prasie okresu odrodzenia, zebrane w tomie *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането* (Иванова, 1998). Poznańscy bułgaryści mieli okazję współpracować z profesor Iwanową bezpośrednio – w czasie, kiedy pracowała ona na UAM jako lektor języka i kultury bułgarskiej.

Podręcznik autorstwa Diany Iwanowej ma charakter uzupełniający w stosunku do poprzednich tego typu publikacji. Nie zmienia on radykalnie sposobu postrzegania nowobułgarskiego języka literackiego, ale koryguje kilka dotychczas przyjętych ustaleń oraz opisuje fakty, które pomijano lub którym poświęcono mało uwagi.

Omawiając kodeksy (*sborniki*) o charakterze kaznodziejskim i religijno-dydaktycznym (zwane damaskinami), autorka skupia się nie tyle na poszczególnych osobliwościach językowych (te dociekliwy czytelnik znajdzie w monografiach poświęconych poszczególnym utworom i krytycznych wydaniach tekstów), ile na nowatorstwie ich treści. Początkowo bowiem pod nazwą *damaskin* kryły się tłumaczenia kazań Damaskina Studyty, niemniej z czasem objęto nią także oryginalne utwory bułgarskich autorów. Iwanowa podkreśla fakt, że wielu z nich nie było związanych ze środowiskiem monastycznym, a poszczególne centra piśmiennicze

wypracowywały własny styl grafii i normę ortograficzną. Dlatego też damaskiny, szczególnie tzw. typu średniogórskiego (głównie siedemnastowieczne) i późniejsze, zalicza do tekstów reprezentujących własny, wczesny nowobułgarski język literacki.

Także w analizach języka *Historii słowianobułgarskiej* dostrzeżemy inne niż dotychczas rozłożenie akcentów, ale uwagę czytelnika zwróćmy przede wszystkim rozdziały poświęcone tematом prawie lub w ogóle nieobecnym we wcześniejszej literaturze przedmiotu. Mam tu na myśli zwłaszcza obszerną analizę działalności emigracyjnego koła literackiego w Braszowie oraz problem bułgarskich przekładów Biblii i wypracowywania nowobułgarskiego stylu biblijnego, a także omówienie kształtowania się poszczególnych stylów funkcjonalnych bułgarszczyzny i terminologicznej warstwy leksyki.

Krąg literacki z Braszowa (*Брашовският книжовен кръг*) jest tu rozpatrywany jako prekursor wspólnego, kolektywnego namysłu nad projektowanym nowym językiem literackim. Autorka ukazuje dylematy dotyczące wyboru podstawy językowej i wahania między opowiedzeniem się po stronie tradycji lub nowoczesności np. w odniesieniu do kwestii ortograficznych. Rozważania na temat koncepcji działaczy z Braszowa zamyka analiza języka Petyra Sapunowa, który, choć nie należał bezpośrednio do tego kręgu, w swojej twórczości translatorskiej uwzględniał jego ustalenia i stosował je w praktyce. Iwanowa nie mogła, jak się wydaje, nie uwzględnić tego autora, któremu wszak od lat poświęcała wiele miejsca w swoich artykułach i książce dotyczącej przekładów Biblii (Iwanowa, 2002). O jego twórczości mówiła też w Polsce, m.in. na III Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Język religijny dawniej i dziś”, którą Uniwersytet im. Adama Mickiewicza zorganizował w kwietniu 2005 roku. W artykule *Język literacki a język biblijny: dziewiętnastowieczne koncepcje i ich realizacja w krajach Slavia Orthodoxa* (Iwanowa, 2007) polski odbiorca mógł przeczytać, że:

Pierwotna tendencja archaizacyjna i przywiązanie do języka cerkiewnosłowiańskiego już podczas pierwszych prób ich wprowadzenia do powszechnej praktyki oraz do wykorzystania podczas tłumaczeń tekstów biblijnych okazały się nie do zaakceptowania. Dalekie od struktury żywej mowy przekłady Biblii były niekomunikatywne i nie mogły zadowolić potrzeb społeczeństwa oczekującego tekstów pisanych w dostępnym dla niego języku. Przykładem jest tu przekład Ewangelii Bystryckiego, który został wprawdzie wydrukowany w Sankt Petersburgu w 1823, ale nigdy nie dotarł do granic

Bułgarii. Podobny los spotkał tłumaczenie Starego Testamentu dokonane przez Fotinowa, które z powodu archaicznego języka nie zostało dopuszczone do druku. Sapunow – wyraziciel demokratycznej tendencji narzuconej Związкови Literackiemu w Braszowie przez Berona i popierającą go bułgarską inteligencję na emigracji – w swoim przekładzie Ewangelii w szerokim zakresie wykorzystał język mówiony i wprowadził doń podstawowe cechy nowego modelu języka literackiego w zakresie grafiki, ortografii i gramatyki (Iwanowa, 2007, 485).

Postać Petyra Sapunowa prowadzi nas ku zakresowi tematycznemu, który w podręczniku do historii języka nowobułgarskiego pojawił się po raz pierwszy, tj. ku językowi kolejnych przekładów biblijnych. Autorka dokonuje najpierw krótkiego ich przeglądu, podkreślając przy okazji rolę tych tekstów tak w konsolidacji społeczeństwa, jak i w wypracowaniu tzw. wysokiego stylu współczesnej bułgarszczyzny. Kolejno omawiane są więc: przekład Teodozjusza Bystryckiego z 1823 roku, wspólny przekład Petyra Sapunowa i ojca Serafima, Nowy Testament w przekładzie Neofita Rylskiego, przekład Petka Sławejkowa oraz ewangeliarz przygotowany w 1865 r. przez Nencza Nestorowa. Warto zaznaczyć, że Iwanową interesują nie tylko leksykalne osobliwości omawianych tekstów czy ich gramatyczna budowa, ale także historyczny i socjologiczny kontekst powstawania poszczególnych przekładów, ich znaczenie ideowe i użytkowe. We wprowadzeniu do tego rozdziału pisze m.in. o tym, że przekłady Biblii na język etniczny były odbierane nie tylko jako wydarzenie o charakterze religijnym, ale także jako wielkie osiągnięcie narodowej kultury, legitymizujące Bułgarów przed resztą świata i stawiające ich w rzędzie oświeconych europejskich narodów:

Националната версия на Библията се превръща в един от универсалните символи на общонародната култура – наред със съзнанието за принадлежност към православие-то, библейските преводи стават символни етноидентификационни знаци [...].
Новобългарските преводи на Библията играят важна роля за националното пробуждане, стават фактор за ускоряване на обществената консолидация, а също така за развитието и обогатяването на книжовния език и за стилово му изграждане (s. 323).

Omawiając poszczególne przekłady, Diana Iwanowa zwraca uwagę na rolę Brytyjskiego Towarzystwa Biblijnego jako organu stymulującego pracę poszczególnych tłumaczy. To protestanckie stowarzyszenie, po otwarciu filii w Sankt Petersburgu w 1812 roku, czyniło starania o podjęcie pracy translatorskiej w wielu krajach południa Europy. Dzięki jego pomocy

finansowej, a także dzięki otwartemu w Stambule amerykańskiemu centrum misyjnemu, na początku XIX wieku ukazały się przekłady Biblii m.in. w języku rumuńskim, greckim, albańskim, ormiańskim i tureckim. W 1871 roku ukazał się nowobułgarski Stary i Nowy Testament znany jako „przekład Sławejkowa”, będący zwieńczeniem dziesięcioletniej pracy dwóch tłumaczy – Petka Sławejkowa i Christoduła Siczana-Nikołowa. Interesujący jest tutaj nie tylko fakt współpracy środowisk protestanckich z prawosławnymi, ale także wciąż nie do końca wyjaśniona kwestia źródeł przekładu, na których temat istnieje niewiele świadectw, a wyjaśnić ten problem mogą jedynie szczegółowe badania tekstologiczne.

W podręczniku historii języka nie mogło też zabraknąć omówienia roli prasy jako trybuny językowych dyskusji, miejsca dzielenia się własnymi poglądami na temat koncepcji nowego standardu językowego, czy prezentacji własnych koncepcji ortograficznych. Diana Iwanowa, wytrawna badaczka tej problematyki (której poświęciła oddzielną monografię: Iwanowa, 1998), w swoim podręczniku „przemycła” ją w zasadzie we wszystkich rozdziałach dotyczących drugiej połowy wieku XIX. Zwraca też uwagę na rolę literatury pięknej w rozwoju języka, poświęcając kolejne podrozdziały ośmiu najbardziej znaczącym jej twórcom od Petka Sławejkowa począwszy, a skończywszy na Iwanie Wazowie.

Końcowe rozdziały monografii poświęcone są tendencjom rozwojowym nowobułgarskiego języka literackiego w XX wieku, w tym zmianom, jakie zaszły w języku po przemianach ustrojowych, czyli po 1990 roku. Kilka stron rozważań dotyczy też najnowszych zjawisk językowych, a całość kończą refleksje dotyczące bułgarskiej polityki językowej w XXI wieku, związanej z jednej strony z opisanymi w rozdziale wcześniejszym tendencjami rozwojowymi, z drugiej z międzynarodowymi wymogami, jakie pojawiły się po przystąpieniu Bułgarii do struktur Unii Europejskiej.

Komu nie wystarczy lektura książki *История на новобългарския книжовен език* Diany Iwanowej, może sięgnąć po dwa inne tomy tej samej autorki, noszące wspólny tytuł *Недописани страници към историята на българския книжовен език* (Иванова, 2008; 2017), ale dotyczące zupełnie innych, wskazanych w podtytułach problemów. Pierwszy z nich przedstawia dialog toczony przez kulturę bułgarską w XIX wieku z innymi kulturami słowiańskimi (przede wszystkim czeską i polską), w drugim zaś analizowany jest wkład poszczególnych autorów – od damaskinarzy

почąwszy, a skończywszy na dwudziestowiecznych poetach – w rozwój literackiej bułgarszczyzny, szczególnie w aspekcie stylistycznym. Obie książki, traktowane przez autorkę jako pomoce dydaktyczne (учебни помагала) stanowią istotne uzupełnienie omówionej monografii.

Literatura

- Iwanowa, D. (2007). *Język literacki a język biblijny: dziewiętnastowieczne koncepcje i ich realizacja w krajach Slavia Orthodoxa*. W: *Język religijny dawniej i dziś III*. Red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka. Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych 36, Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, s. 480–487.
- Mladenov, S. (1929). *Geschichte der bulgarischen Sprache*. Berlin-Leipzig: Walter de Gruyter.
- Solak, E. (2009). *Znaki szczególne. Językowe i wokółjęzykowe problemy bułgarskiego Odrodzenia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Андрейчин, Л. (1977). *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета.
- Андрейчин, Л., Попова, В., Първев, Х. (1978). *Христоматия по история на новобългарския книжовен език*. София: Наука и изкуство.
- Иванова, Д. (1998). *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*. Пловдив: Макрос.
- Иванова, Д. (2002). *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език*. Пловдив: ИК Призма.
- Иванова, Д. (2008). *Недописани страници към историята на българския книжовен език. Славистични ракурси*. Пловдив: Университетско издателство „Пансий Хилендарски”.
- Иванова, Д. (2017). *Недописани страници към историята на българския книжовен език. Щрихи от палитрата на българското слово (XVII–XX век)*. Пловдив: Университетско издателство „Пансий Хилендарски”.
- История (1989). *История на новобългарския книжовен език*. Red. E. Георгиева, С. Жерев, В. Станков. София: Издателство на Българска академия на науките.
- Младенов, С. (1935). *История на българския език*. Превод от немски Ив. Дуриданов. София: Издателство на Българска академия на науките.
- Русинов, Р. (1980). *Учебник по история на новобългарския книжовен език*. София: Наука и изкуство.
- Цонев, Б. (1919). *История на българския езикъ*, т. 1: *Обща част*. София: Софийският университет.